

Reconsiderări privind situația graiurilor românești din Caucaz

Vasile Pavel

Studiul asupra varietăților spațiale ale limbilor ocupă un loc privilegiat în cadrul disciplinelor lingvistice, aceasta explicându-se prin faptul că dialectele și graiurile pot servi drept bază pentru cercetarea unor variate și importante aspecte ale fenomenelor lingvistice. Fapt e că dialectul (graiul) nu este numai o „noțiune relațională”, subordonată noțiunii de limbă, ci, din punct de vedere substanțial, *orice dialect*, fiind, ca și limba, un sistem tradițional, istoric al vorbirii, *este o limbă*, „o limbă deosebită, într-o limbă istorică, în sens spațial”¹.

Motivul invocat pentru studiul graiurilor din mediile alogene, așa cum sunt graiurile românești insulare din spațiul slav de răsărit, îl constituie interesul științific pentru faptele de limbă vorbită inedite, de importanță deosebită pentru dialectologia istorică și sincronică, pentru istoria limbii române și sociolingvistică. Raportat la *situația limbii române din perspectiva diasporei*, subiectul abordat își găsește un teren de cercetare, care poate să ilustreze consecințele politicii de deznaționalizare duse de statul în care comunitățile românești din enclavele de est au fost nevoite să evolueze mai multe decenii sau chiar secole.

Limba (dialectul, graiul) reprezintă o dimensiune esențială „a propriei ființe istorice”. Deja faptul de a vorbi o limbă, afirmă regretatul Eugeniu Coșeriu, „este un act politic implicit”, deoarece exprimă adeziunea la anumite datini și tradiții, la o anumită „comunitate istorică”, cel puțin virtual opusă altor comunități². Această opinie a lui E. Coșeriu capătă conotații concludente atunci când este vorba de asimilarea graiurilor din enclavele românești risipite pe teritoriul fostei U.R.S.S.

După opinia lui V.M. Jirmunski, așezările cu populație germană din Rusia reprezintă un fel de „laborator lingvistic experimental”. În situația evoluării lor în medii izolate alogene, deși aceasta s-a petrecut într-o perioadă de numai 100-150 de ani, au avut loc schimbări lingvistice care, de obicei, se desfășoară de-a lungul mai multor secole. Cunoscutul germanist consideră că în urma influenței exercitate asupra idiomului germanic prin intermediul împrumuturilor masive (în principal, din limba rusă), a „amestecului” (*смешение*) cu elemente lexicale de altă origine, a luat naștere un „nou dialect” germanic³.

¹ Eugeniu Coșeriu, „*Limbă istorică*” și „*dialect*”, în „Fonetică și dialectologie”, XII, 1993, p. 58-61.

² Eugeniu Coșeriu, *Limba și politică*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds.), *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, Iași, Editura „Trinitas”, 2002, p. 30, 36.

³ Vezi V.M. Жирмунский, *Проблемы переселенческой диалектологии*, în *Общее и германское языкознание*, Leningrad, 1976, p. 57-58.

Limba își asigură coerența internă datorită acțiunii mecanismelor ei de autoorganizare și autoreglare, ceea ce constituie obiectul sinergeticii lingvistice⁴. Dar, în cazul unor confruntări și influențe permanente și îndelungate, pot lua naștere „jargoane-volapük”, așa cum s-a întâmplat, după cum susține R. Piotrowski, în fostele republici sovietice. Drept exemplu de situații de acest fel pot servi și graiurile dacoromâne din Transnistria și din sud-estul Ucrainei, unde „dezingresarea limbii române” în zonele indicate „se apropie de încheiere”, deoarece tineretul nu mai folosește vorbirea maternă „moldovenească” nici în viața cotidiană⁵. De fapt, în aceeași situație se află și comunitățile românești din Caucaz, Asia Centrală și din Extremul Orient al Federației Ruse.

Numeroase grupuri de români au ajuns în teritoriul slav de est și au fondat sate și cătune, în diverse perioade istorice (începând, mai ales, din secolele XV-XVI și continuând până la începutul secolului al XX-lea), ca păstori, agricultori, negustori sau ostași, ca pribegi politici sau ca robi „ridicați” de tătari⁶. Aceste enclave românești au constituit obiectul de studiu, într-o măsură mai mare sau mai mică, al unor istorici, demografi, lingviști, folcloriști, sociologi și etnomuzicologi. În multe din asemenea așezări românești, compacte sau răzlețe, românii mai trăiesc și la acest început de secol și mileniu drama înstrăinării românilor de români. Dar avem datoria să nu uităm și de tragedia a zeci de mii de români din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și din ținutul Herței, deportați de regimul totalitar sovietic la Onega, în gheturile siberiene, în deșerturile Kazahstanului, în pădurile sălbatice ale Uralilor pentru a fi distruși departe de ochii lumii civilizate. E un capitol aparte de istorie absurdă a neamului nostru. Mărturiile ne sunt cărțile-documente istorice: Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, București, 1991; Vasile Țepordei, *Amintiri din Gulag*, prefață de V. Crăciun, București, 1992; Dumitru Nimigeanu, *Însemnările unui țaran deportat din Bucovina*, ediție îngrijită de Ștefan Munteanu, cu o prefață de Grigore Nandriș, Timișoara, 1993; *Basarabia în Gulag*, volum îngrijit de S. Saca, Chișinău, 1995.

În studiul său *Романские поселения на юге России*, publicat post-mortem (vezi nota 6), V.F. Șişmariov prezintă un șir de localități din Caucaz, în care locuiesc „moldoveni” veniți din Basarabia.

Savantul rus precizează că cei mai mulți tineri nu mai vorbesc „moldovenește”, dar înțeleg, totuși, graiul moldovenesc vorbit încă în familie de

⁴ Raymund Piotrowski, *Sinergetica și ocrotirea limbii române în Republica Moldova* în „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 3, 1997, p. 88.

⁵ *Ibidem*, p. 92-94.

⁶ Vezi I. Nistor, *Românii transnistreni*, în „Basarabia”, Chișinău, 1990, nr. 10, p. 149-158; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, București, 1971, p. 82-87; В.Ф. Шишмариов, *Романские поселения на юге России*, Leningrad, 1975, p. 12-91.

către părinți și bunici. Pentru cei din generația tânără, „școala și mediul plurilingv” au creat, în opinia savantului, „condiții favorabile” pentru a se vorbi în limba rusă. V.F. Șișmariov a efectuat, acum 7-8 decenii, cercetări cu privire doar la istoria așezărilor moldovenești din sudul Rusiei, respectiv din Caucaz, dar face, cu această ocazie, și unele observații referitoare la graiul moldovenilor, care și-a păstrat „particularitățile de bază”, deși la acea vreme vocabularul cuprindea deja „un belșug de termeni rusești și sovietici” (p. 91).

Graiul avut în vedere a constituit, de altfel, obiectivul de cercetare al dialectologilor din Chișinău. În 1960, Vitalie Sorbală, Victor Comarnițchi, Vasile Melnic și Rubin Udler au efectuat anchete dialectale, în vederea alcătuirii *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM), în localitățile Moldovanskoe, Moldovanovka și Gantiadi (pct. 227, 228, 230).

În 1996, deci după un interval de timp de 36 de ani de la ancheta pentru ALM, subsemnatul a întreprins, prin intermediul culegerii de texte pentru *Arhiva fonogramică a limbii române*, cercetări de teren la vorbitorii de limbă română din satele Moldovanskoe, Trudovoi (numit și Solonți sau Solonești), așezate la poalele Munților Caucaz (raionul Krâmsk), Șabanovskoe (raionul Seversk) și Moldovanovka (raionul Tuapse), situate în munți, spre Marea Neagră, nu departe de orașele Tuapse și Novorosiisk (toate comunele fac parte din ținutul Krasnodar al Federației Ruse). În primele trei localități, cercetările le-am realizat împreună cu doctorul habilitat în studiul artelor Iaroslav Mironenko, autorul culegerii de cântece populare din această zonă din nord-vestul Caucazului, intitulată *Și cânt codrului cu drag* (Chișinău, 1987), pe care l-a interesat în special folclorul muzical.

În toate cele șapte zile (12-18 august) cât a durat ancheta, ne-a dominat un profund sentiment de pietate pentru frații de sânge, care ne mai oferă încă tulburătoare revelații, luând act, pe viu, de persistența limbii strămoșești cel puțin la o parte a populației românești din enclavele îndepărtate.

Despre anumite aspecte ale rezultatelor acestei recente anchete dialectale am relatat în alte studii⁷, unde am arătat că, prin caracteristicile sale de ordin fonetic, morfologic și lexical,

a) graiul moldovenilor din Caucaz se integrează, în linii mari, în subdialectul moldovean, găsindu-și unele afinități, în special, cu *grupul de graiuri centrale* din Basarabia și cu graiurile din stânga Nistrului;

b) coloratura individualizatoare a graiului studiat față de graiurile din Moldova o constituie unele elemente arhaice, deosebit de viabile și astăzi, din domeniul vocabularului și al semanticii (*carte*, *hârtie* „scrisoare”, *târg* „oraș”,

⁷ Vezi Vasile Pavel, *Graiuri românești în medii aloglote. Considerații sociolingvistice*, în „Fonetică și dialectologie”, XVII, 1998, p. 128-130; Idem, *Graiurile românești de pe cursul inferior al Niprului, din Donbas și Caucaz*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1998, nr. 5, p. 64-66.

baietă „fetiță, fată”, *linghi* „neamuri”, *bătaie* „război”, *sărac* „orfan”), cuvinte noi create, de tipul *grochincer* „gropar”, utilizarea unui număr mai mare de elemente lexicale străine;

c) graiurile românești caucaziene au, de asemenea, multe afinități cu grupul de graiuri similare din estul Ucrainei, deși, în raport cu acestea vorbirea dialectală din Caucaz, are, totuși, un caracter arhaic mai puțin pronunțat, dat fiind evoluția acestora în medii alogene într-o perioadă de timp scurtă (aproximativ 150 de ani).

Unele informații despre spiritualitatea românilor de la est de Bug, din regiunile carbonifere ale Donbasului și până în Caucaz, desprindem din mărturisirile făcute de Anton Rațiu, discipol al profesorului Dimitrie Gusti. A. Rațiu ne prezintă⁸ rezultatele cercetărilor etnosociologice și folclorice, desfășurate în perioada 1941-1943. În opinia sa, populația românească din enclavele respective nu-și pierduse, la acea vreme, „limba neamului”, nici datinile strămoșești oglindite în doine, bocete, colinde, orații de nuntă, conăcării, descântece etc. și cu atât mai puțin conștiința clară că nu face parte „din masa de slavi”. Ei se consideră „moldoveni”, care nu l-au uitat pe Ștefan cel Mare⁹.

La recomandarea lui Traian Herseni și după consultarea cu Dimitrie Gusti, în iulie-august 1943, etnomuzicologul Constantin A. Ionescu a cercetat monografic *colinda* din Transnistria¹⁰. În comuna Hîrjău, din preajma orașului Râbnița, savantul a luat cunoștință îndeaproape cu populația românească din comuna Moldovanskoe din Caucaz, evacuată aici, la Hîrjău, în cea mai mare parte în 1943, de către armata română. C.A. Ionescu face următoarea notă: „Românii din Caucaz formau o unitate socială complexă, în sens sociologic, în care manifestările lor spirituale se aflau în relații bine definite, unele fiind proeminente, altele deformându-se și diluându-se în decursul vremii”¹¹.

Constatăm, cu un sentiment de resemnare, că, în prezent, românii din așezările din Caucaz, ca și cei din sud-estul Ucrainei, Asia Centrală și din Extremul Orient, sunt în mare parte deznaționalizați. A scăzut cu mult numărul vorbitorilor de limbă română. Copiii și tinerii, cu mici excepții, nu mai vorbesc în graiul strămoșesc. Unii bătrâni ne-au mărturisit: „Noi cu a noștri copchii moldovenești am grăit. Amu ii cu a lor copchii grăiesc rusăști” (Vasilina Budurina, în vârstă de 67 de ani, comuna Moldovanskoe).

⁸ Anton Rațiu, *Românii de la est de Bug. Cercetări etnosociologice și culegere defolclor*, prefată de acad. Vladimir Trebici, București, 1994.

⁹ *Ibidem*, p. 42-43.

¹⁰ *Vezi Colinde din Transnistria*, ediția a II-a, întregită. Prefată de T. Herseni. Cuvânt înainte, studiu introductiv, texte și melodii culese și notate de C.A. Ionescu, Chișinău, 1994.

¹¹ *Ibidem*, p. 6.

Legăturile comunităților românești din diaspora caucaziană cu baștina strămoșilor lor – Basarabia – nu au lipsit cu totul, cel puțin în anumite perioade (până la 1918 și după 1944), dar româna literară nu a exercitat nici o influență asupra graiurilor descrise, iar neologismele lipsesc cu desăvârșire. Totuși, consângenii noștri nu au încetat să-și exprime în mod metaforic un principiu etic, o normă de conduită prin *ziceturi* (zicători), să creeze *cinghilituri* (ghicitori) sau să se exprime prin cântecul popular: *Scrie, maică, scrie / Măcar o hârtie; / M-aș pune cioban la stână / Dar cu mândra lângă mine; / Bate vântul văturele / Pe deasupra casei mele / Și ne-aduce-un dor și jele / De la trei surori a mele. // Am un frate și-i departe / Nici hârtia nu străbate. / Da-ntr-o vinere-n deseară/ Am primit o hârtioară* (com. Moldovanskoe, Vasilina Budurina).

Expunem aici o semnificativă istorioară despre legăturile sufletești ale celor din zonele uitate de noi, cei din „mitropolă”, cu baștina strămoșilor. Din primele ore ale sosirii noastre în Moldovanskoe, am aflat că, în 1990, soții Onofrei și Vasilisa Răilean, Vasilina Budurina, Vasilina Morari, frații Grigore și Ilie Morari au fost la sărbătoarea națională *Limba noastră cea română*, fiind oaspeți de onoare ai chișinăuienilor în Piața Marii Adunări Naționale. Ne-au mărturisit despre această vizită de suflet cu un gând de pioasă amintire și pentru oamenii de cultură din Republica Moldova.

În așezările românești din ținutul Krasnodar, învățământul în „limba moldovenească” s-a practicat sporadic, după spusele localnicilor, doar în anii '30 ai secolului trecut.

Pe tot parcursul evoluării lor în „zonele parașutare”, graiurile descrise, păstrându-și o bună parte din patrimoniul lingvistic, s-au confruntat cu „limba imperială”, și anume, cu limba rusă. Am putea recurge la unele fraze de tipul „Apî noi tăț ni *sobirăm* (ne adunam) damu *vmeste* (împreună, la un loc) cân *ne-am dilit* (împărțit) banii” sau „Nu (ei), dacî *s-o polucit* (a avut loc) revoluția, damu *obâceai* (obiceiurile, datinile) tăti aiestea *propali* (s-au pierdut), *hotea* (deși) cu hăitu ista amu iară o-nceput” (Moldavanskoe, Onofrei Răilean, 63 de ani) în scopul de a ilustra fenomenul dislocării mecanismelor sinergetice ale limbii române din diaspora, sub influența nefastă a bilingvismului național-rus unilateral (și nu numai din această cauză). Pe lângă elemente arhaice conservatoare, textele înregistrate cuprind mulți termeni rusești noi, cuvinte de umplutură (*coroce* „mai pe scurt”, *dopustim* „admitem”), serii heteronimice lexicale, calcuri după limba rusă etc., deși nu doar aceste fenomene caracterizează, în ansamblu, viul grai românesc din Caucaz.

Așadar, graiul românilor din enclavele caucaziene mai este utilizat în calitate de grai casnic, acesta cunoscând însă o degradare progresivă a mecanismelor de autoorganizare și autoreglare. Totuși, suntem înclinați să credem că reducerea catastrofală a numărului de vorbitori de limbă română în

enclavele de răsărit nu se explică numai (și nu atât) prin pierderea coerenței interne a graiului, ci și prin abandonarea totală a graiului matern de către tot mai mulți subiecți. Explicația este simplă: în condițiile unor medii aloglote, a lipsei de școli în limba națională etc., părinții au început de la o vreme să vorbească cu copiii lor în „limba școlii” din localitate, adică în rusește sau ucrainește, ca ei „să învețe mai bine”¹². Or, limba prinde rădăcini prin folosirea ei zilnică și în diverse împrejurări. Din lipsă de spațiu, argumentele le lăsăm pentru un alt studiu.

Revalorisation de la situation des patois roumains du Caucase

Les patois roumains du Caucase (la région Krasnodar de la Fédération Russe) fonctionnent dans le milieu alloglotte slave de l'Est depuis 150 ans. L'auteur a effectué une enquête récente sur terrain et il en relève des particularités archaïques (et aussi d'autres). En même temps, on constate que les communautés roumaines du Caucase n'ont pas d'écoles en langue maternelle et qu'elles sont soumises à un processus intense d'assimilation. Les enfans et les jeunes (à quelques exceptions) ne parlent plus le roumain.

¹² Vezi V. Pavel, *Graiurile românești de la est de Bug*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds.), *op.cit.*, p. 61, 65.